

På FN's Internationale Flygtningedag, den 20. juni 2017, indviedes et nyt kunstværk af Ai Weiwei skabt specielt til facaden på Kunsthall Charlottenborg og København. Værket, der har fået titlen *Soleil Levant*, består af en barrikadering af kunsthallens vinduer med mere end 3500 redningsveste opsamlet fra flygtninge, der er kommet i land på den græske ø Lesbos.

Med værket ønsker Ai Weiwei at sætte fokus på den humanitære krise, der fortsat rammer Europas kyster hver dag.

SOCIALPÆDAGOGISK ARBEJDE MED ULEDSAGEDE FLYGTNINGEUNGE

Kulturproblematikker og posttraumatisk stress

Da jeg for nylig holdt et foredrag om uledsagede flygtningeunge, blev jeg bedt om at anbefale faglitteratur på dansk om, hvordan man socialpædagogisk kan arbejde med dem. Da der ikke findes sådant materiale, har jeg skrevet denne artikel for at øge danske socialpædagogers viden. Artiklen henvender sig til pædagoger, der arbejder på bosteder for uledsagede flygtningeunge, men også til socialrådgivere, lærere, psykologer og andre fagfolk, der møder disse unge.

Gensidige misforståelser mellem uledsagede flygtningeunge og pædagoger kan opstå, dels fordi de unge i starten ikke forstår og taler meget dansk, dels fordi pædagogerne ikke altid har tilstrækkeligt kendskab til den kultur, de unge er opvokset i, dels fordi de unge mangler kendskab til danskernes kultur. Også symptomer på posttraumatisk stress kan blive misforstået, idet de kan ligne symptomer på fx ADHD, angst og depression, som man kender fra danske unge, der er anbragt uden for hjemmet. Lad mig give et eksempel:

En lille, spinkel 13-årig uledsaget flygtningedreng, som var urolig og rastløs, blev flyttet fra flygtningecentret til et opholdssted for uledsagede flygtningebørn for at få ro og omsorg. Opholdsstedet var del af en døgninstitution for udadreagerende danske unge. Drengen havde reddet sit liv ved at hoppe ud ad et vindue, da hans skole blev bombet, men hans ven døde. Under flugten fra sit krigshærgede hjemland var han udsat for brutalitet og vold. På opholdsstedet blev han af nogle medar-

bejdere udsat for magtanvendelse, dels fordi de ikke forstod hans sprog og derfor misforstod hans intentioner, dels fordi de fejlagtigt tolkede hans rastløse adfærd som symptom på ADHD, som de var vant til at arbejde med. Drengen led imidlertid ikke af ADHD, men af posttraumatisk stress, og de gentagne magtanvendelser forstærkede hans angst og uro.¹⁾

Formålet med denne artikel er at øge danske socialpædagogers viden om og forståelse af disse unge, således at misforståelser kan tages i opløbet. Når man arbejder med uledsagede flygtningeunge, har man brug for viden om kultur og posttraumatisk stress. Artiklen starter med en kort gennemgang af forskelle mellem traditionel og moderne kultur, kulturbetingede psykosociale træk hos uledsagede flygtningeunge og forskelle mellem danske unge, der er anbragt uden for hjemmet og uledsagede flygtningeunge. Herefter gennemgås kort, hvad posttraumatisk stress er og hvordan det kan komme til udtryk i traditionel og moderne kultur. Herefter diskuteres, hvordan bosteder for uledsagede flygtningeunge kan indrettes mhp. at give de unge gode betingelser for at udvikle sig, komme psykisk, socialt og skolemæssigt godt igennem puberteten og integrere sig i det danske samfund. Efter afsnit om samtaler med uledsagede flygtningeunge om seksualitet og forholdet mellem kønnene i traditionel og moderne kultur, samt om forholdet mellem traditionel kultur, posttraumatisk stress og skolegang, kommer jeg ind på, hvordan man kan mindske posttraumatisk stress og skabe resi-

liens²⁾. Til sidst er der et lille afsnit om, hvordan kulturforskelle og posttraumatisk stress kan komplicere det pædagogiske arbejde, når uledsagede flygtninge fylder 18 år, ikke længere har krav på Børnekonventionens³⁾ særlige beskyttelse, og i sociallovgivningen betragtes som voksne. Jeg understreger gennem hele artiklen at pædagoger har brug for viden om kulturforskelle og posttraumatisk stress, samtidig med at man altid må huske at uledsagede flygtninge er påvirket af traditionalisme og modernitet i forskellig grad, ligesom de i varierende grad er præget af traumer.

Mit erfaringsgrundlag i forhold til uledsagede flygtninge og andre unge fra traditionelle kulturer stammer fra mit arbejde som klinisk psykolog gennem 30 år. Jeg har, med forskellige kommuner som opdragsgivere, udarbejdet psykologiske undersøgelser, haft terapeutiske samtaleforløb, superviseret personale og holdt foredrag om kulturproblematikker og posttraumatisk stress, og skriftligt beskrevet aspekter af mit arbejde.^{4,5)}

Begrebet kultur

Begrebet kultur, som jeg anvender det i denne artikel, refererer ikke til bestemte kulturer i fx Afrika eller Mellemøsten. Jeg forsøger snarere at skitsere, hvad forskellene mellem traditionel og moderne kultur bredt betraget består i. Traditionalisme og modernitet må dog aldrig betragtes som absolutte størrelser. Mit hovedbudskab er, at enkeltpersoner og familier i forskellig grad tænker og handler på en traditionel hhv. en moderne måde. Min pointe er, at man må have viden om traditionel kultur for at kunne arbejde professionelt med uledsagede flygtninge, men at man samtidig skal være klar over, at deres følelser, tanker og handlinger er påvirkede af traditionel kultur i meget forskellig grad og på forskellige områder.

”Kultur” er et system af traditioner, familiemønstre og sociale regler, som videregives fra generation til generation⁶⁾. Personer, der deler kultur, har ikke nødvendigvis samme etnicitet eller religion, men de stammer fra samme geografiske område. Børn opfanger den kultur, de er født ind i, uden at reflektere over det, en proces som kaldes *enkulturation*. Kulturelle normer opleves således som noget, man ”har fået ind med modermælken” eller noget selvfølgeligt, der ikke kræver forklaring. Lever man i et område, hvor alle, man kender, deler ens kultur, kan man opleve sin kultur som noget universelt. Ved mødet med

fremmede kulturer bliver man dog bevidst om, at andre kan have kulturelle normer, der for dem er lige så indlysende som vores er for os⁷⁾. Man indser da, at kulturelle koder ikke er absolutte, men relative. Personer, som flytter fra det geografiske område, de er opvokset i, til et område med en fremmed kultur, opfanger gradvist det nye hjemlands kultur, en proces som kaldes *akkulturation*. Denne proces foregår hurtigere hos børn og unge end hos voksne⁸⁾.

Siden 1970’erne har Danmark taget imod store grupper af flygtninge og indvandrere. Disse etniske, sproglige og religiøse grupper holder deres traditioner i hævd, for i udlændighed bliver man meget bevidst om forskelle mellem hjemlandets og det nye lands kultur og har et stort behov for at bevare traditioner for ikke at miste sin kulturelle identitet. Personer, der forbliver i hjemlandet, oplever derimod deres kulturelle identitet som en selvfølgelighed, der bekræftes af deres omgivelser, og er derfor ikke altid så bange for at nedtone gamle traditioner eller optage nye traditioner i deres kultur. I Danmark var julefrokost, påskefrokost og pinsefrokost med den udvidede familie fx en vigtig, identitetsgivende og fast tilbagevendende tradition for 50 år siden. I dag holder de fleste familier stadig julefrokost, mens påskefrokost og pinsefrokost ikke længere har samme betydning i de store byer som på landet. Til gengæld har nogle danskere adopteret den amerikanske tradition Halloween.

Udvandrerensamfund kan fastholde traditioner, som har mistet betydning i hjemlandet, fordi traditioner repræsenterer den kulturelle identitet, som var fremherskende på det tidspunkt, hvor udvandrerne mistede kontakten til hjemlandet. Traditioner er en del af vores identitet, men der sker gradvist en modernisering af dem og af vores forståelse af os selv som personer og medlemmer af familier og etniske, nationale og overnationale grupperinger.

Traditionel familiestruktur

Traditionel kultur vægter gensidig forpligtethed i en storfamilie med fælles olde- eller tipoldefar. Denne familiestruktur var tidligere fremherskende i Norden⁹⁾, men findes i dag mest i lande, hvor staten er svag. I stater uden grundlæggende demokratiske retsprincipper som lighed for loven og individuelle frihedsrettigheder er det ikke individet, men familien, som er den samfundsmæssige enhed: En person er først og fremmest repræsentant for sin familie. Når staten ikke garanterer individuelle rettigheder,

er individet kun beskyttet mod sociale, økonomiske og politiske katastrofer, hvis familien beskytter det.¹⁰⁾ Hvis individet ønsker familiens beskyttelse, må det dog efterleve familiens regler.

Den traditionelle familiestruktur er patriarkalsk og autoritær. Ære, skam og krænkelser har stor betydning og respekt for autoriteter, fx ældre familiemedlemmer, ældre i det hele taget og mennesker med høj social status, er fremtrædende. Gæstfrihed og generøsitet i forhold til fremmede giver et godt ry og øger en persons eller en families ære.¹¹⁾ Individuelle ønsker er underordnede i forhold til familiens kollektive behov. Man kaster skam over familien, hvis man har psykiske problemer, så den slags forties og skjules og man taler meget lidt om personlige følelser. En persons position i familien afhænger af køn, alder, ægteskabelig status og antal sønner, således at:

- Mænd har højere status end kvinder
- Voksne har højere status end børn
- Gamle har højere status end unge
- Gifte personer har højere status end ugifte
- Personer, der har sønner, har højere status end personer, der 'kun' har døtre eller er barnløse.^{12, 13)}

Begrebet "familie" defineres bredere i traditionelle end i moderne samfund.¹⁴⁾ Jeg har ofte set at uledsagede flygtningeunge kan være følelsesmæssigt mere knyttet til en bedstemor eller kusine, som var en primær moderfigur for dem, end til en mor, som måske arbejdede i en anden by for at forsørge familien. På samme måde kan de have en dybere relation til en jævnaldrende grandfætter, som de er vokset op sammen med, end til søskende, som de ikke har set i mange år. Flygtningeunge, der ankommer til Danmark sammen med personer, som ifølge en moderne definition er fjern familie, regnes som uledsagede flygtningeunge. Dette kan medføre forskellige forviklinger, fordi de unge ofte hellere vil bo sammen med familien end på et bosted. Man må selvfølgelig sikre sig, at den unge ikke er udsat for pres eller bliver udnyttet, og at familien er i stand til at varetage omsorgen for den unge, men ofte er det godt for den unge at have kontakt til familien. Her er et par eksempler på, hvor forskelligt forholdet mellem en uledsaget ung flygtning og fjernere familie kan være:

1.

En 16-årig ung mand kom til Danmark sammen med sin onkel, som han fik lov til at bo sammen

med. Han droppede hurtigt ud af skolen og blev del af en gruppe utilpassede unge, som hang ud på byens torv, drak og røg hash. Det viste sig at han kom fra en meget fattig og børnerig familie og at han som syvårig var kommet i onklens varetægt, fordi forældrene ikke kunne forsørge ham. Onklen og han var taget til en fremmed by i hjemlandet for at arbejde og forsørge familien. Drengen gik ikke i skole, men arbejdede på fabrik fra morgen til aften. Han havde ikke tid til at lege og havde ingen venner, fordi han enten var på arbejde eller sov. Onklen, som var analfabet, gav ham ikke megen følelsesmæssig kontakt eller intellektuel stimulation og drengen så kun forældrene, som han ikke følte sig knyttet til, når onklen med års mellemrum tog ham med på ferie i hjembyen. I Danmark droppede han skolen, dels fordi han ikke kunne følge med, dels fordi han var helt uvant med at gå i skole og ikke blev tilskyndet til det af onklen. Han fandt sammen med byens utilpassede unge, fordi han her fik social kontakt, følte sig accepteret og oplevede gruppetilhør. Han fremstod overvægtig, kuert og understimuleret. Han var ikke meget glad for onklen og ønskede at komme på et bosted for uledsagede flygtningeunge. Anbringelsen hjalp gevaldigt på hans situation. Hans tilknytning til gruppen af utilpassede unge ophørte, da han på bostedet blev mødt med venlighed og accept. Pædagogerne stimulerede ham socialt, intellektuelt og følelsesmæssigt, lærte ham at cykle og spille bold, motiverede ham for motion og sund kost og hjalp ham med at slanke sig. Han fik støtte til at lære at læse, skrive og regne, men nåede ikke at komme på niveau med Folkeskolens afgangsprøve før han blev 18 år. Han kunne derfor ikke komme ind på en ungdomsuddannelse, men han var god til at arbejde og blev ansat i et rengøringsfirma.

2.

En 13-årig dreng kom til Danmark alene og blev bragt i en dansk plejefamilie. En ti år ældre grandkusine boede, sammen med sit barn, i en anden dansk kommune og drengens mor, som han havde telefonkontakt med, regnede med at han boede hos grandkusinen, som man ville gøre i en traditionel familie, hvis nær familie ikke var til stede. Drengen var i konflikt mellem traditionelle og moderne normer og sagde ikke til moderen, hvordan han boede, for ikke at gøre hende bekymret eller vred. Det lykkedes ikke de meget omsorgsfulde og dygtige plejeforældre at integrere ham i familien, fordi han – på trods af sin taknemmelighed mod dem – ikke kunne knytte sig til dem mod moderens ønske. Da det gik op for myndighederne, hvordan sagen hang sammen, blev grandkusinen indsat som netværksplejefamilie. Drengen var dog blevet så glad for de tidligere plejeforældre, at han ofte besøgte dem og deres børn. Plejefamilien var også glad for ham og støttede både hans og grandkusinens integration i det danske samfund med råd og dåd.

Sådanne eksempler viser, at danske myndigheder bør inddrage viden om traditionel familiestruktur ved afgørelser om uledsagede flygtningeunges boligplacering, men at kvaliteten af familierelationen ligeledes må tages i betragtning. Uledsagede flygtningeunge er forskellige og bør behandles forskelligt.

Moderne værdier

I moderne samfund værdsættes personlig uafhængighed, autonomi og individuel anerkendelse. Individuel præstation giver status, og værdier som materialisme og konkurrencementalitet er i højsædet. Individuelle følelser og behov tillægges stor betydning, og psykiske problemer ses som noget, som det er vigtigt at behandle, således at man kan få mulighed for at realisere sig selv. Individene føler sig ikke i særlig høj grad som repræsentanter for familien, men som repræsentanter for sig selv. De oplever derfor ikke nødvendigvis dyb skam, hvis familiemedlemmer opfører sig dårligt eller har vanskeligheder. Man kan som medlem af den ældre generation ikke gøre krav på automatisk respekt pga. sin alder og familiemæssige position, idet autoriteter må legitimere deres krav på respekt. Folk rejser sig ikke altid op i bussen, når en ældre medborger har brug for en siddeplads.

Hvad angår gæstfrihed og generøsitet i forhold til fremmede, betragtes danskerne – også i forhold til befolkningen i andre vestlige, moderne samfund – som temmelig lukkede. Udlændinge som er udstationeret i Danmark fremhæver ofte, at danskere i job-sammenhæng er åbne og lette at samarbejde med, men beklager at danskere sjældent inviterer fremmede hjem i privaten. Her er et eksempel på, hvor forskelligt gæstfrihed kan opfattes af personer, der er opvokset i en traditionel og en moderne kultur:

En uledsaget flygtningedreng, som boede hos en plejefamilie, mødte en dag to unge fra hjemlandet, som han kendte fra sin tid i flygtningecentret. Han blev glad for at møde kendte ansigter, nød at konversere på modersmålet og inviterede sine venner med hjem, som man gør i hjemlandet for at vise gæstfrihed. Da plejemoderen kom hjem, sad to mænd, som hun ikke kendte, og drak te i hendes stue. Hun blev bestyrtet, den hjertelige stemning mellem de unge blev dårlig, de to fremmede skyndte sig at gå og flygtningedrengen oplevede dyb skam, fordi han ikke havde kunnet gennemføre det traditionelle bud om gæstfrihed.

Kulturbetingede psykosociale træk hos uledsagede flygtningeunge

Uledsagede flygtningeunge er meget ofte af hankøn. Dette hænger dels sammen med, at drenge i traditionelle kulturer tillægges større værdi end piger og dels med, at familien med god grund kan frygte, at piger i højere grad end drenge risikerer at blive udsat for seksuelle og andre overgreb under flugten. Uledsagede flygtningeunge er ofte – men ikke altid – præget af at:

- have en familie med ressourcer til at sørge for deres flugt
- være værdsat af familien og have et normalt selv-værd
- have en sund og normal personlighedsstruktur.

Sammenlignet med flygtningeunge, som kommer til Danmark sammen med deres familie, har uledsagede flygtningeunge ofte en større motivation til at lære dansk og integrere sig i det danske samfund, da de ellers kan føle et stærkt savn efter at kunne kommunikere med andre. Indtil de har lært dansk, har de svært ved at opnå den tætte kontakt med andre, som unge har så stort behov for. Dette kan gøre dem meget ensomme.

Sammenlignet med danske unge er uledsagede flygtningeunge ofte mere familieorienterede. I en dansk socialpædagogisk kontekst betyder det, at de, i forhold til danske unge, som er anbragt uden for hjemmet:

- ofte er mere velopdragne og har større respekt for voksne
- forholder sig til pædagogerne som til onkler/tanter eller forældre¹⁵⁾
- forholder sig til bofæller som fætre/kusiner eller søskende og kan omtale dem som sådan¹⁶⁾
- beskytter yngre bofæller på samme måde som de er opdraget til at passe på yngre søskende
- viser respekt over for ældre bofæller på samme måde som de er opdraget til at adlyde ældre brødre
- fleksibelt påtager sig rollen som storebror eller lillebror, afhængigt af deres aldersmæssige placering i den nye "familie".

Uledsagede flygtningeunge anbringes i nogle kommuner på døgninstitutioner, som man i forvejen bruger til danske unge, der er anbragt uden for hjem-

DANMARK MAN D. 22. FEB '16 KL. 16:27

Uledsagede flygtningebørn er en økonomisk bombe: Så meget koster hver enkelt barn

Aia Fog, jurist og næstformand i Trykkefrihedsselskabet og folketingskandidat for Nye Borgerlige, har som redaktør på Document.dk benyttet trykkefriheden til at regne lidt på flygtningebørns belastning af den danske økonomi. Hun er nået frem til, at et flygtningebarn i gennemsnit koster kr. 530.000 om året.

met. Sammenlignet med danske anbragte unge træder følgende forskelle dog frem:

- Uledsagede flygtningeunge er oftere præget af sorg, savn og posttraumatisk stress end danske anbragte unge
- Uledsagede flygtningeunge er sjældnere præget af omsorgssvigt end danske anbragte unge og er derfor sjældnere i risiko for at udvikle kriminalitet, rusmiddelmisbrug og psykopatologi.¹⁷⁾

Uledsagede flygtningeunge har således ofte andre behov end danske anbragte unge, hvilket er værd at have in mente ved beslutninger om, hvordan de skal bo. I nogle kommuner anbringes uledsagede flygtningebørn i plejefamilie. Her bør man overveje, om barnet har bedst af at blive anbragt i en familie med samme etnicitet eller i en dansk familie. Fordelen ved samme etnicitet er den tryghed, som sprog- og kulturfællesskabet giver. Ulempen kan være at barnet ikke lærer dansk så hurtigt som det ville gøre i en dansk familie og ikke får så godt kendskab til dan-

skernes kulturelle koder. Desuden kan man komme ud for, at en etnisk plejefamilie er mere traditionel eller mere moderne end den familie, barnet kommer fra, selv om de har samme etnicitet. I en dansk familie vil man i starten have det problem, at sproglige misforståelser vil forekomme og at familien måske ikke vil have et tilstrækkeligt stort kendskab til barnets kultur. Man kan i starten bevillige familien regelmæssige tolkebesøg, hvor sproglige og kulturelle misforståelser kan opklares. Da uledsagede flygtningeunge ofte er mere familieorienterede end danske unge, burde man måske tilbyde flere af dem en plejefamilie, også når de har en alder, hvor man ville være mindre tilbøjelig til at placere danske unge i plejefamilie. Uledsagede flygtningeunge er forskellige og har forskellige behov.

Uanset anbringelsessted er det i Danmark almindeligt at børn og unge har eget værelse. Danske pædagoger kan undre sig over, at uledsagede flygtningeunge ikke bruger deres værelse, men opholder sig i den fælles stue, eller hellere vil overnatte sammen med andre end alene. Danmark er, i forhold til

de lande, vore uledsagede flygtningeunge kommer fra, meget rigt, og vi lægger stor vægt på individualitet og mulighed for at dyrke privatlivet. De færreste uledsagede flygtningeunge har hjemme haft eget værelse. Som regel er familierne mere børnerige og boligen mindre end i Danmark. Søskende sover sammen og mødre er ofte hjemmegående. Børn i traditionelle kulturer er sjældent alene bag en lukket dør, de er vant til at være omgivet af kendte andre. Det er derfor fuldt forståeligt at uledsagede flygtningeunge gerne vil sove i selskab med andre og kan blive overvældet af ensomhed, hjemve og posttraumatisk stress, hvis de skal være alene på værelset.

Traditionalisme og modernitet er relative størrelser

For at kunne arbejde socialpædagogisk med uledsagede flygtningeunge må man have en generel viden om traditionel kultur. Det er dog vigtigt samtidig at gøre sig klart, at graden af traditionalisme og modernitet er forskellig fra person til person og fra familie til familie.

Da moderne kultur er historisk ny, ser man ofte at demokratiske stater, som betragter sig som moderne, ikke på alle områder har gjort op med traditionelle patriarkalske og autoritære normer. I Danmark blev revselsesretten fx først afskaffet i 1997 og franske forældre har stadig ret til fysisk at afstraffe deres børn.

Traditionel kultur vægter gensidig forpligtethed i familien og det giver individet tryk til at vide, at familien vil drage omsorg for det, så længe det udfylder sin sociale rolle. Ulempen ved traditionel kultur er social kontrol og undertrykkelse af individets selvbestemmelsesret. Moderne kultur vægter uafhængighed, frihed til at træffe egne valg, personlige rettigheder og retten til at stræbe efter at realisere egne mål. Ulempen er den ensomhed, sociale isolation og depression, som kan blive frihedens følgesvend, og de eksistentielle spørgsmål, som konstant presser sig på, når man selv skal opfinde sin sociale rolle.

I traditionelle kulturer ses familiens behov som vigtigere end individets rettigheder. I moderne kulturer er individets personlige rettigheder derimod vigtigere end familiens interesser. Den kollektivistiske struktur og den gensidige afhængighed mellem medlemmerne i traditionelle familier adskiller sig fra den individualistiske struktur og den personlige uafhængighed i moderne familier, uden at man kan

dømme den ene familieform som værende bedre end den anden. Både moderne og traditionel kultur indeholder positive såvel som negative værdier.

Der er selvfølgelig mange lokale varianter inden for så brede kategorier som traditionel og moderne kultur. Når man arbejder med uledsagede flygtningeunge, har man, ud over de generelle forskelle mellem traditionel og moderne kultur, som jeg skitserer, brug for en mere specifik viden om de kulturer, som netop de unge, man har ansvar for, tilhører. Den viden kan man ofte få ved at spørge de tolke, man kommer i kontakt med gennem arbejdet med de enkelte unge, eller ved at søge oplysninger på Internettet. Når de unges danskundskaber tillader det, kan man spørge dem selv. De nyder som regel at fortælle og sammen med en voksen reflektere over forskelle og ligheder, fordele og ulemper mellem hjemlandets og danskernes kultur. Sådanne diskussioner hjælper dem med at integrere de kulturer, som de resten af deres liv kommer til at navigere imellem: hjemlandets kultur og danskernes.

Traditionel og moderne opfattelse af religion

De fleste danskere tilhører Folkekirken, men går sjældent til gudstjeneste og bruger overvejende kirken ved vigtige overgangsritualer som barnedåb, konfirmation, bryllup og begravelse. Mange danske kirker er fyldte ved julegudstjenesten, mens årets andre store højtider ikke længere tiltrækker så stort et publikum. Færre danskere end tidligere henvender sig til præsten for at få svar på livets store spørgsmål. En sådan religionsopfattelse kan betegnes som moderne. Mange af vore flygtninge har derimod en traditionel religionsopfattelse og tager religion mere alvorligt. Mange danskere forestiller sig at alle de flygtninge, vi tager imod, er muslimer. Vi modtager dog en hel del kristne flygtninge, som kommer fra lande med muslimsk befolkningsflertal, hvor kristne bliver forfulgt.

Trosfrihed er en del af den moderne religionsopfattelse og mange af de trossamfund, som vore flygtninge tilhører, er repræsenteret i Danmark. Mange uledsagede flygtningeunge har, hvad enten de er kristne eller muslimer, en tættere relation til deres trossamfund end de fleste danske jævnaldrende har til Folkekirken. De overholder oftere religiøse bud, deltager i gudstjenester og har en personlig relation til præsten eller imamen. Tendensen til at knytte sig til hjemlandets trossamfund i det nye hjemland for-

stærkes af behovet for at bevare forbindelsen til rødderne i hjemlandets kultur og sprog og fastholde den kulturelle identitet.

Posttraumatisk stress

Uledsagede flygtningeunge befinder sig i puberteten, den livsfase hvor den personlige og kulturelle identitet modnes. De bliver bevidste om sig selv som person, er meget opmærksomme på, hvordan andre opfatter dem og er optagede af sociale og kulturelle normer og normbrud. Den psykiske proces, som overgangen fra barn til voksen udgør, er krævende for alle unge, men besværliggøres for uledsagede flygtningeunge yderligere, fordi de må finde et ståsted mellem to kulturer uden støtte fra familien. Det faktum, at mange uledsagede flygtningeunge er præget af posttraumatisk stress, vanskeliggør ligeledes det psykiske arbejde, der skal til for at opbygge en bæredygtig personlig, kulturel og social identitet.

Stress er en alarmreaktion, som medfører forhøjet psykologisk og fysiologisk aktivitet i form af kognitive, følelsesmæssige, adfærdsmæssige og kropslige symptomer. Stressreaktioner opstår, når vi udsættes for et større psykisk og fysisk pres end vi kan tåle, men vi har forskellig stresstærskel og det er forskelligt, hvor stort pres der skal til for at fremprovokere stressreaktioner. Psykiske traumer kan opstå, når vi udsættes for pludselige, uventede, livstruende begivenheder, som nedbryder vores tro på, at verden er et sikkert sted. Posttraumatisk stress er karakteriseret af tre hovedtyper af reaktioner:

- Genoplevelse af den traumatiske situation
- Forhøjet eller konstant alarmberedskab
- Forsøg på at undgå stimuli, der minder om den traumatiske situation.

Typiske posttraumatiske reaktioner er flash back oplevelser, hvor man i vågen og/eller sovende tilstand livagtigt genoplever den traumatiske begivenhed, ofte ledsaget af angstsymptomer som hjertebanken, svedtendens eller vejrtrækningsbesvær. Overdreven vagtsomhed, koncentrationsbesvær, vanskelighed ved at tage beslutninger, overdreven sensitivitet i forhold til pludselige bevægelser og høje lyde, vanskelighed ved at beherske stærke følelser som vrede, angst og sorg, forhøjet konfliktniveau, social tilbagetrækning og mangel på interesse for aktiviteter, man normalt er glad for, hoved- og mavepine, svimmelhed og psykosomatiske smerter forekommer ofte.

Appetitløshed og søvnproblemer kan medføre generel irritabilitet og gråtdens, som man har svært ved at kontrollere.

Næsten alle mennesker oplever akutte stressreaktioner de første to-tre dage efter en traumatisk begivenhed og cirka en tredjedel har stressreaktioner de første uger. Kun 10-15% har stadig stressreaktioner efter en måned. Posttraumatisk stress er en normal reaktion på en unormal situation. PTSD er derimod en sygelig tilstand, hvor reaktionerne varer ved. Kun hvis symptomerne er til stede et år efter den traumatiske begivenhed, taler man om kronisk PTSD. Det er langt fra alle, der har oplevet traumatiske situationer, som udvikler PTSD. Mængden og sværhedsgraden af traumatiske oplevelser kan have betydning for, hvor alvorlige symptomer, man får.¹⁸⁾ Personer som tidligere har været ude for traumatiske situationer, reagerer ofte voldsommere end andre, hvis de udsættes for nye traumatiske situationer. Børn og unge rammes ofte voldsommere end voksne af tab af familie og andre traumer.¹⁹⁾ Ifølge min erfaring opfylder kun få uledsagede flygtningeunge samtlige kriterier for diagnosen PTSD²⁰⁾, men de fleste er i en eller anden grad præget af posttraumatisk stress. Savn efter familien, frygt for, om familiemedlemmer er udsat for fængsling, tortur eller drab²¹⁾ og skyldfølelser pga. en oplevelse af at have svigtet yngre søskende eller andre udsatte familiemedlemmer ved at flygte, kan forværre stresssymptomerne. Den første tid i Danmark, hvor de mangler sprogkundskaber og lider under uvished mht. hvilke beslutninger omkring deres skæbne, myndighederne vil tage, er i sig selv stressende, hvilket kan øge posttraumatiske symptomer.

Genforening med familie har positiv effekt på posttraumatiske symptomer hos flygtninge²²⁾, men udviklingen i dansk lovgivning går desværre i retning af at hindre familiesammenføring. Dette er en vedvarende kilde til sorg, savn og bekymring hos uledsagede flygtningeunge og fremmer ikke deres kamp for at overvinde posttraumatisk stress.

Er posttraumatisk stress en kulturspecifik social konstruktion?

De fleste ville umiddelbart mene at posttraumatisk stress er en almenmenneskelig reaktion på traumatiske hændelser, som kan helbredes eller lindres gennem psykiatriske, medicinske, socialpædagogiske eller psykoterapeutiske metoder. Dette kaldes en *universalistisk* eller kulturuafhængig forståelse. I

kulturpsykologisk forskning findes dog også en *kulturrelativ* skole, som mener at posttraumatisk stress er en moderne, vestlig social konstruktion, som ikke giver mening i en traditionel kulturel kontekst²³. Ifølge den kulturrelativ skole kan en kultur kun tolkes og vurderes ud fra dens egne forudsætninger, ikke på baggrund af en fremmed forskers forståelse, som er farvet af hans kultur. Fx kan kun afrikanere udtale sig om afrikansk kultur. Med en sådan forståelse er det ikke muligt at sammenligne kulturer med hinanden. Kulturrelativismen forudsætter desuden, at alle medlemmer af en kultur deler værdigrundlag, hvilket i praksis ikke altid er tilfældet. Et kulturrelativt synspunkt har svært ved at forklare den kendsgerning, at kulturer ikke er statiske, men ændrer sig over tid.

Ifølge kulturrelativismen dyrker moderne kultur den indre følelsesverden. Det er socialt accepteret at traumeoverlevende offentliggør deres livshistorie før traumet, ændringer i deres følelsesliv pga. traumet og deres indre kamp for at komme sig efter traumet.²⁴ Det er kulturelt værdsat at tale om traumet med nære andre eller en psykolog, at skrive en bog eller at blive portrætteret i tv. Den vestlige forståelse af posttraumatisk stress som noget, der medfører følelser af magtesløshed, mindreværd og mangel på håb for fremtiden skaber, ifølge den kulturrelativ synspunkt, et identitetsgivende selv-narrativ: Traumeoverleveren begynder, pga. kulturelt bestemte forventninger, at se sig selv som et psykisk ødelagt offer, som ikke har kontrol over sig selv og sin situation. Moderne kultur betoner og nærer således en traumecentreret selvopfattelse.^{25, 26} Dette bidrager til udviklingen og vedligeholdelsen af posttraumatisk stress.²⁷ Hos traumatiserede personer fra moderne kulturer har traumet en signifikant større betydning for den personlige identitet, sammenlignet med traumatiserede mennesker fra traditionelle kulturer. Traumets indvirkning på selvopfattelse og personlig identitet er således, ifølge den kulturrelativ skole, kulturspecifik.

Traditionel kultur vægter, som tidligere nævnt, harmoniske familierelationer snarere end den enkeltes indre følelsesverden. At tale med andre om symptomer på posttraumatisk stress ses i traditionelle kulturer som upassende, idet psykiske problemer kaster skam over familien og forringer dens sociale status.²⁸ Ifølge den kulturrelativ skole er traumeoverlevende fra traditionelle kulturer mere optagede af at genvinde social status end af at gen-

vinde indrepsykisk balance efter traumatisering. Deres personlige identitet ændres nemlig ikke af traumet, selv om deres sociale status kan være ændret. Når man arbejder med traumatiserede personer fra traditionelle kulturer, bør man derfor fokusere mindre på personlig identitet og mere på traumets indvirkning på de offentlige og sociale aspekter af selvopfattelsen²⁹, mener kulturrelativ forfattere.

Debatten om kulturafhængigheden af posttraumatisk stress har gennem det sidste årti ført til mere nuancerede synspunkter. En del kulturrelativister accepterer i dag, at psykiske traumereaktioner kan være uafhængige af kultur. Nogle af universalisterne accepterer til gengæld, at personer fra traditionelle kulturer kan udtrykke posttraumatisk stress på andre måder end personer fra moderne kulturer, og at medicinsk og psykoterapeutisk behandling kan være mindre brugbar eller have en anden betydning for mennesker fra traditionelle kulturer end for mennesker fra moderne kulturer.³⁰

Selv har jeg oplevet, at personer fra traditionelle kulturer kan fortie traumerelaterede følelser og tanker, selv om de lider under til tider slemme symptomer. Jeg har mødt flere uledsagede flygtningeunge, som ikke var klare over, at deres symptomer kunne hænge sammen med traumer. De kommer fra kulturer, som interesserer sig meget lidt for psykologiske sammenhænge og de skammer sig over at have problemer, som i deres kultur ses som udtryk for sindsyge. ”Jeg er ikke tosset”, kan de fx svare, når jeg spørger til posttraumatiske symptomer.

I hvor høj grad denne debat er relevant i forhold til traumatiserede uledsagede flygtningeunge, hænger sammen med graden af traditionalisme og modernitet i den enkelte unges måde at forstå sig selv og sin omverden på. Man bør som pædagog have blik for, at der kan være kulturbestemte forskelle på, hvilken betydning den enkelte unge tillægger traumet, men man må også have blik for, at lige så vel som den moderne kultur med sin betoning af den indrepsykiske betydning af traumet kan bidrage til at vedligeholde traumet og tildele den unge en personlig identitet som traumeoffer, lige så vel kan den traditionelle kultur, med sin betoning af det upassende i at beskæftige sig med traumer og indrepsykiske problemer, bidrage til at en traumeoverlever kan føle sig meget alene med sine posttraumatiske symptomer og have svært ved at forstå, hvor de kommer fra. Igen er der tale om en balance mellem traditionel og moderne tænkning og man bør som pædagog

først og fremmest huske på, at uledsagede flygtninge er indbyrdes meget forskellige, også når de kommer fra samme land, og derfor kan have gavn af forskellige tilgange til traumebehandling. Man bør ikke sygeliggøre unge mennesker, der reagerer normalt på unormale tilstande, men man bør heller ikke negligere alvorlige symptomer, som man ville have behandlet med medicin eller terapi, hvis en dansk ung havde lidt af dem, med det argument at posttraumatisk stress bare er en moderne, vestlig social konstruktion, som ikke gælder for uledsagede flygtninge. Vi må i Vesten være bevidste om, at diskussion af indrepsykiske forhold af nogle, men ikke alle, mennesker fra traditionelle kulturer kan opleves som upassende og medføre forværring af tilstanden³¹⁾ eller afvisning af behandlingstilbud.

Hvordan kan pædagoger mindske posttraumatisk stress hos uledsagede flygtningeunge?

Social støtte – en af socialpædagogikkens grundsten – beskytter mod vedvarende posttraumatisk stress.³²⁾ Pædagogikkens formål er at den unge kan genvinde indre ro. Det første led i forsøget på at mindske posttraumatisk stress er genetablering af den fysiske og psykiske sikkerhed. Fysisk sikkerhed opstår, når basale behov som en seng at sove i, regelmæssige måltider samt mulighed for bad, rent tøj og lægehjælp, er dækket. Fornemmelsen af psykisk sikkerhed kan genvindes gennem fravær af uventede begivenheder, ballade og pludselige høje lyde. Dette er ikke altid let at opnå i et hus, hvor nye unge flytter ind og gamle ud, hver med sine traumer. Men er man opmærksom på at ro og forudsigelighed er vigtige led i arbejdet med at mindske posttraumatisk stress, så kan man tilstræbe at gøre det til en del af husets daglige rutine.

Det næste led i forsøget på at nedbringe posttraumatisk stress hos uledsagede flygtningeunge er at genopbygge tilliden til verden ved at tilbyde en mellemmenneskelig relation. Relationsarbejde – en anden socialpædagogisk grundsten – har tillid som sin vigtigste forudsætning. Traumatiserede unges tillid til pædagogerne kan fremmes gennem tre enkle principper: Konsistens, tilgængelighed og respekt for interpersonelle grænser. *Konsistens* betyder, at pædagogerne er troværdige, pålidelige, er sig selv og optræder på samme måde hver dag, således at den unge til en vis grad kan forudsige, hvad der kan ske og derfor kan føle sig tryk. *Tilgængelighed* går

ud på, at pædagogerne overholder deres aftaler med den unge og at det er aftalt, hvordan den unge kan få kontakt til en pædagog, hvis han har brug for det mellem aftalerne. *Respekt for interpersonelle grænser* betyder, at pædagogerne hverken overskrider den unges personlige grænser eller tillader at han overskrider andre unges eller medarbejderes grænser.

Først når der er etableret en tillidsfuld relation kan man gøre sig håb om at socialpædagogisk intervention vil have effekt. Det bedste resultat opnås ved at indsætte passende interventioner hurtigst muligt, idet risikoen for at stresstilstanden bliver kronisk er højere, jo længere den har varet.³³⁾ Man kan vha. psykoedukation³⁴⁾ forklare de unge, hvad posttraumatisk stress kommer af og hvilke symptomer, der kan forventes. Dette kan gøres i mindre samtalegrupper eller under fire øjne. Det er vigtigt at formidle en optimistisk forventning til de unge om, at symptomerne sandsynligvis vil mindskes eller gå over med tiden. Dette kan kun gøres på en overbevisende måde, hvis pædagogen selv ser posttraumatisk stress som en tilstand, som ikke nødvendigvis er kronisk eller invaliderende. Personalets forståelse af posttraumatisk stress kan nemlig påvirke de unges selvforståelse, og det er vigtigt at de ikke kommer til at opfatte sig selv som passive ofre, der skal have behandling, men som aktive personer, der reagerer normalt på en meget unormal situation. Giver man de unge psykoedukation i grupper, er det oplagt at diskutere, hvilke former for hjælp der kunne gavne dem selv og andre samt opmuntre dem til gensidigt at støtte hinanden.

Uledsagede flygtningeunge kan have været ude for oplevelser af alvorligt kontroltab, fx fængsling, vold eller andre former for tvang. Mangel på kontrol over eget liv spiller en vigtig rolle i udviklingen af posttraumatisk stress, fordi den forhindrer personen i at kunne forudsige, hvordan en situation vil udvikle sig. Uledsagede flygtningeunge der har været udsat for dette, vil være i konstant alarmberedskab fordi de – på baggrund af traumatiske erfaringer – hele tiden forventer det værste. Mangel på kontrol over eget liv er for uledsagede flygtningeunge især fremtrædende i den første tid i Danmark, hvor de venter på at få opholdstilladelse, blive tildelt en kommune og få et stabilt sted at bo. En del unge søger familiesammenføring, hvilket er en proces, der kan tage meget lang tid. Pædagogerne har ingen indflydelse på sådanne spørgsmål, hvilket er vigtigt at

forklare de unge. Pædagogerne kan kun forsøge at mildne de stressreaktioner, som uvisheden og ventetiden giver anledning til. For at overvinde traumatiske oplevelser af kontroltab bør de unge tildeles kontrol over deres eget liv på alle de områder, hvor deres alder og grad af modenhed berettiger til det. De bør informeres om planer og ændringer i så god tid som muligt og have regler og procedurer forklaret, således at de er forberedt på, hvad der skal ske. Pludselige, uvarslede ændringer i programmet bør undgås. Pædagogerne bør være omsorgsfulde, rolige, venlige, fleksible, tilgivende, beskyttende og forstående i forhold til de unge.

Det tredje led i forsøget på at mindske posttraumatisk stress hos uledsagede flygtningeunge er at støtte dem til at genfinde mening i livet gennem kreative eller intellektuelle interesser, sport og fritidsliv. Traumeoverleverne, der er i stand til at aflede sig selv fra konstante grublerier over traumatet og kan genfinde livsglæde, klarer sig på længere sigt ofte bedre end traumeoverleverne, der ikke formår at finde meningsgivende og tilfredsstillende aktiviteter. Det er derfor vigtigt at pædagogerne introducerer de unge for forskellige former for sport og fritidsaktiviteter, både på gruppeplan og individuelt, når de er faldet nogenlunde til og kan overskue det. Her må man medtænke endnu en forskel mellem et traditionelt og et moderne ungdomsliv: I traditionelle samfund har unge som regel meget få muligheder for at dyrke den form for fritids- og foreningsliv, som danske unge er opvokset med. Unge i traditionelle familier har sjældent fri tid. De går i skole, laver lektier, hjælper til i husholdningen og familiens landbrug eller forretning, de passer mindre søskende eller de går på arbejde efter skoletid for at bidrage til familiens underhold. Mange uledsagede flygtningeunge har aldrig haft tid til eller mulighed for at udvikle kreative interesser eller dyrke organiseret sport. De er ikke vant til at have så megen tid til sig selv som unge har i Danmark og de er ikke vant til selv at kunne bestemme over deres tid. Pædagogerne bør derfor ikke forvente, at de selv tager initiativ til at melde sig ind i en klub eller genoptage en hobby. Det danske fritids- og foreningsliv er ukendt for de fleste og de skal have hjælp til at begynde at bruge det. Til gengæld kan foreningslivet give uledsagede flygtningeunge mulighed for at komme i kontakt med jævnaldrende danske unge, som deler deres interesser.

I traditionelle samfund er individets personlige

følelser, som tidligere nævnt, underordnet i forhold til familiens behov. Man taler derfor ikke meget med andre om sit indre liv, men gør hvad man kan for at udfylde sin rolle i familien. Man kaster skam over familien, hvis man har psykiske problemer, så man taler ikke om dem og søger ikke behandling. Uledsagede flygtningeunge kan derfor reagere afvisende på tilbud om samtale om deres følelser. Den videnskab, jeg repræsenterer, psykologien, er en udpræget moderne videnskab, som studerer individets personlige tanker og følelser og stræber efter at få individet til at reflektere over egne motiver og ønsker for bevidst at kunne tage stilling til fordele og ulemper i forhold til at realisere sig selv, nogle gange på bekostning af familien. Jeg har oplevet uledsagede flygtningeunge som fandt psykologens interesse for deres personlige liv nyfiden og krænkende, eller blev forlegne over psykologens spørgsmål. Dette skyldes bestemt ikke, at unge fra traditionelle familier ikke har personlige følelser og tanker, de er blot opdraget til at man holder dem for sig selv: Det vigtige er at udfylde sin rolle i familien, ikke at have det godt psykisk eller realisere sig selv.

Man er mest modtagelig for at acceptere tilbud om hjælp, når man er i krise: Når de unge græder eller har mareridt og flash back oplevelser, kan man konkret vise dem, at støtte hjælper. Selv minimale interventioner som et medfølelse kram eller en naturlig samtale over en kop te kan være gavnlige. Interventionerne bør have fokus på at fremme den unges fornemmelse af, at hans personlige sikkerhed er genoprettet og på at stabilisere hans fornemmelse af at have kontrol over situationen. Dette kan virke trøstende og skabe håb om, at det nok skal gå alt sammen.

Savn efter omsorg og følelsesmæssig støtte forstærker og vedligeholder posttraumatisk stress. Mangel på social kontakt kan udløse og forstærke stressreaktioner. Evnen til at kommunikere med andre er afgørende for at få personlige kontakter og slå rod i det nye land.³⁵⁾ Social isolation kan skabe en dyb ensomhedsfølelse, som kan blive starten på en depression. Det er derfor vigtigt at undgå at uledsagede flygtningeunge føler sig socialt isoleret. Dette kan være svært at undgå i starten, hvor de kan for lidt dansk til at kunne føle sig inkluderet i sociale fællesskaber, hvor dansk er talesproget. Man kan sørge for at mindst to unge med samme modersmål anbringes i samme boenhed, således at de har hinanden at tale med. Man bør dog ikke lave en boenhed

udelukkende for unge med samme modersmål, da dette nemt kan medføre at gruppen lukker sig om sig selv og de unge lærer for lidt dansk. At placere uledsagede flygtningeunge med flere forskellige sprog, kulturer og religioner i samme boenhed vil selvfølgelig skabe gnidninger, men det er vigtigt at de unge lærer at respektere andres kultur og religion på samme måde som de ønsker at andre skal respektere deres. Dette er ikke altid let, men det hører med til en forståelse af moderne værdier om religionsfrihed og tolerance over for anderledes tænkende, som et land som Danmark bygger på. Det kan lade sig gøre, hvis pædagogerne ser det som deres opgave at indføre hver enkelt ung i danske skrevne og uskrevne regler.

Retraumatisering

Når man arbejder med uledsagede flygtningeunge, er det vigtigt at være bevidst om faren for retraumatisering. Sådanne reaktioner kan opstå, hvis den unge taler om eller tænker på den traumatiske hændelse, eller hvis fx lyde, lugte, film, musik, bestemte typer adfærd hos andre eller noget i den ydre verden minder om traumat. Pædagogerne kan kortlægge, hvad der kan virke retraumatiserende på den enkelte unge, således at man kan prøve at undgå dette. Når den unge kan dansk nok, kan man gøre ham opmærksom på, hvad man har iagttaget, således at han selv aktivt kan undgå det, der vækker traumatiske erindringer til live, og samtidig få en forståelse af sit ubehag ved bestemte stimuli.

De unge kan have været ude for overgreb før eller under flugten, nogle gange begået af autoritetspersoner. For at undgå retraumatisering er det derfor vigtigt at de ikke oplever magtbalancen mellem personalet og dem selv som et bøddel-offer forhold. Pædagogerne bør ikke optræde straffende, fordømmende, højtråbende eller kommanderende i forhold til traumatiserede unge og fysisk magtanvendelse bør så vidt muligt undgås.³⁶⁾ Mange konflikter med uledsagede flygtningeunge skyldes sproglige eller kulturelt betingede misforståelser, som kan opklares ved respektfuld, beroligende samtale, evt. med deltagelse af en tolk.

Det er forskelligt, om og hvornår en traumatiseret uledsaget flygtning kan have gavn af at fortælle, hvad han har været ude for. Nogle bliver retraumatiseret af at tale om det, andre oplever lettelse og nogle kan have perioder, hvor de har godt af at tale om traumat og perioder, hvor de ikke har. Det er der-

for vigtigt at den unge selv vælger om, hvornår og til hvem han fortæller om sine oplevelser. Det vigtigste er at den unge har en tillidsfuld relation til den person, han taler med. I det omfang den unge ønsker det, bør man give ham mulighed for at give udtryk for sine følelser, men man bør ikke tilskynde ham til større følelsesmæssig åbenhed end han selv lægger op til, da det kan være svært bagefter at genoprette indre ro. ”Når jeg først begynder at græde, kan jeg slet ikke holde op igen”, har flere uledsagede flygtningeunge fortalt mig. Pædagogerne må derfor nøjes med at signalere, at de er åbne over for og kan tåle at tale om både stort og småt.

Resiliens

Resiliens³⁷⁾ er en proces, der medfører relativt positiv tilpasning på trods af signifikant modgang. ”Hvad man ikke dør af, bliver man stærkere af”, siger et gammelt mundheld. Nogle traumeoverlevende har været ude for værre oplevelser end andre eller er psykisk mere skrøbelige. Nogle forbliver dybt præget af traumat resten af livet, mens andre bruger de smertelige erfaringer til at dirigere deres liv ind i nye retninger. Det er vigtigt at pædagoger gør sig klart, at man ikke nødvendigvis er invalideret af posttraumatisk stress resten af sit liv, fordi man er uledsaget flygtning. Der er stor forskel på, hvordan unge håndterer traumatiske erfaringer. Traumeoverlevende, der har haft nogen at støtte sig til i tiden efter traumat, klarer sig ofte bedre end traumeoverlevende, der ikke har fået støtte. Socialpædagogisk støtte har stor betydning for de unges mulighed for at overvinde traumer.

Unge der har været udsat for traumer er i forhøjet risiko for at udvikle sig negativt, men nogle unge, der har oplevet traumatiske situationer, klarer sig bedre end forventet. De socialpædagogiske interventioner, som uledsagede flygtningeunge mødes med, har stor betydning for, om deres evne til at tilpasse sig til den nye situation i Danmark og udvikle resiliens fremmes eller hæmmes. Forskning viser, at risikoen for negativ udvikling stiger, jo flere forskellige traumatiske faktorer, den unge har været ude for, men der findes både beskyttende faktorer og sårbarhedsfaktorer, som kan mindske eller øge virkningen af traumer. Om den unge udvikler resiliens afhænger af et kompliceret samspil mellem mange forskellige potentielt ødelæggende og potentielt helende faktorer. *Sårbarhedsfaktorer* er forhold, der forstærker eller forværrer negative effekter af traumat. Det kan

TV2 præsentation af to uledsagede flygtningedrenge i tilsyneladende harmoni: "Vi får livet tilbage i Danmark".

fx være, at den unge er dårligt begavet eller at han ikke voksede op hos voksne, der elskede ham, men pga. fattigdom var i huset hos mennesker, der udnyttede hans arbejdskraft og ikke gav ham tilstrækkelig omsorg.³⁸⁾ *Beskyttende faktorer* er forhold, der kan begrænse den negative effekt af traumatet eller kanalisere udviklingen i en mere positiv retning. Det kan fx være en længerevarende positiv relation til en pædagog, som forstår og støtter den unge på den helt rigtige måde, eller at den unge, indtil den traumatiske situation indtraf, voksede op i en varm, tryk og stabil familie. En tredje beskyttende faktor kan være, at den unge grundlæggende er venlig, udadvendt, tillidsfuld og god til at kommunikere, med eller uden sproglige kundskaber.

Resiliens kan udvikles på forskellige områder, men man bør gøre sig klart at børn og unge sjældent kommer uskadte igennem alvorlige traumer. Man bør således ikke forestille sig, at uledsagede flygtningeunge pr. definition er udstyret med en stærk og usårlig personlighed, som gør dem robuste i forhold til en hvilken som helst form for modgang. Det er mere realistisk at forestille sig det, Sommer³⁹⁾ kalder en domænespecifik resiliens: De fleste uledsagede

flygtningeunge er resiliente på nogle, men ikke alle områder. Nogle uledsagede flygtningeunge er fx resiliente på det uddannelsesmæssige område: de er lynende intelligente, lærer dansk forbavsende hurtigt og klarer sig godt i skolen, men deres evne til at indgå i nære personlige relationer kan samtidig være skadet pga. de traumer, de har været ude for. På det følelsesmæssige område udviser sådanne unge altså ikke resiliens.

Socialpædagogisk intervention bør ifølge forskning i resiliens indsættes så hurtigt som muligt: Jo tidligere, der gribes ind, jo lettere ændres en proces, der har kurs mod negativ udvikling. Især når man arbejder med uledsagede flygtningeunge er tiden knap: Når den unge fylder 18 år, er mulighederne for at levere socialpædagogisk støtte indenfor den gældende sociallovgivning dårligere end før det fyldte 18. år.⁴⁰⁾

At bygge bro

Kontinuitet og forudsigelighed i hverdagen er noget, vi normalt tager for givet. Ved sammenbrud i kontinuiteten reagerer man med oplevelsen af at have mistet fodfæstet, retningen og fællesskabet med nære

andre, som man havde et værdifællesskab med. Man føler sig ensom, fortabt og ængstelig for, hvad der skal blive af én. Socialpædagogisk arbejde med uledsagede flygtningeunge går i høj grad ud på at bygge bro mellem fortiden i hjemlandet og fremtiden i Danmark, således at en ny kontinuitet kan opstå. Pædagogen kan hjælpe den unge til at bygge bro⁴¹⁾ ved at tage lederskab, vise vej, give råd, fremme samhørighed med andre og opbygge fælles værdier i gruppen af unge. Sørg for sociale aktiviteter, der involverer ansvar, samarbejde og fællesskab. Samtaler om kultur, identitetsgivende ritualer og fællesmenneskelige værdier på tværs af kultur og religion bidrager til at bygge bro. Posttraumatiske symptomer som forvirring, irritabilitet, kort opmærksomhedsspænd, usikkerhed og desorientering kan mindskes, når pædagogerne sørger for tydelig definition af ansvar og pligter, gennemskuelige samarbejdsformer og klare instruktioner. Lad den unge selv klare alle de opgaver, han selv kan magte og ros ham, når han aktivt gør noget, som bedrer hans situation. Aktivitet er bedre end passivitet, når man forsøger at genfinde sin rolle i et nyt socialt system, og den hjælper den unge til at genvinde følelsen af at have magt over tingene og kunne overskue situationen. Forklar organisatoriske og sociale sammenhænge, som den unge skal indgå i, fx bostedets, skolens og socialforvaltningens funktion og betydning, således at han kan begynde at forstå, hvad der foregår omkring ham. Uledsagede flygtningeunge skal ofte tage stilling til vigtige problemstillinger, som de er en smule for unge til at kunne overskue betydningen af. De har brug for hjælp til at få overblik over det danske hjælpesystem med dets ofte skiftende love og regler.

Nogle uledsagede flygtningeunge bygger bro vha. religion og har brug for hjælp til at få kontakt til deres trosretning og komme til gudstjeneste. Giv dem mulighed for at gennemføre traditioner og høj-tider, helst sammen med andre fra samme land eller etniske og sproglige gruppe, således at noget fra livet før traumatet kan blive en del af livet efter traumatet.⁴²⁾ Andre unge afleder sig selv fra svære tanker ved at bruge humor eller koncentrere sig om skole, sport eller kreative aktiviteter. Nogle bruger deres logiske sans til at skabe orden i kaos, planlægge for fremtiden, lære og forholde sig realistisk til situationen. Andre overvinder traumer gennem afspændingsøvelser eller meditation. Det er vigtigt at prøve at finde frem til den eller de metoder, der virker bedst

for hver enkelt ung og at gøre sig klart, at der ikke findes én metode, der passer alle.

Man kan tænke på arbejdet med traumatiserede flygtningeunge som forsøg på at reducere stress-symptomer ved at genopbygge fornemmelsen af sikkerhed, genskabe brudt kontinuitet, hjælpe de unge til at skabe brugbare narrativer om sig selv og skabe beskyttende cirkler af voksenstøtte og gensidig støtte omkring de unge. Især for unge, der har været meget ondt igennem, er det vigtigt at sørge for aktiviteter med et element af livsglæde. At pjatte, fjolle, grine, lege, synge og danse hjælper med at bygge bro mellem den kendte fortid og den ukendte fremtid.

Tillidsskabende og støttende samtaler med uledsagede flygtningeunge

Uledsagede flygtningeunge har brug for en tillidsfuld relation til en omsorgsfuld og interesseret voksen, der i en eller anden grad kan træde i forældrenes sted. De bør have en bestemt kontaktpædagog, for en person, man har etableret en tillidsfuld relation til, er ikke nem at erstatte for en dreng med smertelige erindringer om dybe relationer til familie og venner, som brat blev brudt. Man bør så vidt muligt undgå skift i kontaktperson, da dette kan virke retraumatiserende. Unge, der ofte skifter kontaktperson, kan miste tilliden til pædagogerne og begynde at opfatte dem som folk, der bare vil tjene penge og egentlig er ligeglade med de unge.

Før en tillidsfuld kontakt er etableret, bør man ikke regne med at forsøg på at give gode råd eller indlede fortrolige samtaler har effekt i forhold til uledsagede flygtningeunge. Struktur samtalerne så lidt som muligt og lad den unge selv tage initiativ og vælge emne. Brug åbne, enkle og anerkendende spørgsmål, som kan bringe samtalen videre og fremme selvrefleksion. Et emne, som uledsagede flygtningeunge ofte har et stort behov for at tale om, er fordele og ulemper, forskelle og ligheder mellem forhold i hjemlandet og Danmark. Sådanne ”sammenlignende kulturstudier” fremmer den proces, der kan føre til en personlig integration af de kulturer, som de resten af livet kommer til at forholde sig til. Lad den unge fortælle om sin opvækst, familie, traditioner og om savnet efter de mennesker, der var vigtige for ham.

Hvis den unge oplever at det, han fortæller, bliver modtaget på en interesseret, forstående og anerkendende måde, vil han på et eller andet tidspunkt

måske også tale om traumer. Informer ham i så fald om, at man kan have brug for hjælp, hvis man har været udsat for voldsomme oplevelser og overgreb, og at der er hjælp at få. I nogle tilfælde kan det at få lov til at fortælle om de traumatiske oplevelser til en person, man har en tillidsfuld relation til, være hjælp nok. I mere komplicerede tilfælde bør den unge henvises til en psykolog eller terapeut med speciale i traumatisering og tværkulturelle forhold. En sådan henvisning skal dog i nogle tilfælde forberedes grundigt, dels fordi mange af de kulturer, de unge kommer fra, betragter det som skamfuldt at have psykiske problemer, dels fordi de unge ikke altid har viden om, hvad en psykolog er og kan, dels fordi de ikke kender psykologen og kan have grund til at være mistillidsfulde over for fremmede. Det er i sådanne tilfælde vigtigt at kontaktpersonen aktivt anbefaler og formidler mødet mellem den unge og psykologen. Hvis det er svært for den unge at etablere en tillidsfuld relation til endnu en behandler, er det i nogle tilfælde bedre at kontaktpersonen, med supervision fra psykologen, leverer traumebehandlingen.

Ved samtaler med uledsagede flygtningeunge er det vigtigt at sikre sig, at de har forstået budskabet i det sagte. Selv om de er begyndt at tale dansk, forstå de ikke nødvendigvis den fulde betydning af komplicerede sammenhænge eller begreber, som de ikke kender hjemmefra. Ikke alle uledsagede flygtningeunge gør opmærksom på det, hvis de ikke helt har forstået, hvad man har talt om. Mange kommer fra kulturer, hvor det betragtes som respektløst, hvis børn og unge afbryder voksne eller stiller spørgsmål uden at være blevet opfordret til det. Ofte mangler de kendskab til psykologiske forhold, fordi man traditionelt ikke taler om den slags i deres kultur. Det er således ikke altid indlysende for uledsagede flygtningeunge, at der er en sammenhæng mellem traumatiske oplevelser og posttraumatiske symptomer.

Samtaler om seksualitet og forholdet mellem kønnene

Et emne, som det er vigtigt at tale om med uledsagede flygtningeunge, er forholdet mellem kønnene og seksualitet. På dette område er der stor forskel på moderne og traditionelle normer og selv i forhold til mennesker fra andre moderne stater er danskere meget frisisindede. Kønnene lever langt mere adskilt i traditionelle kulturer end i moderne. I geografiske områder med traditionel kultur er skoler ofte køns-

opdelte og kvinder er ledsaget af et mandligt familiemedlem eller en ældre kvinde, når de bevæger sig ud i det offentlige rum. Kvinders seksualitet overvåges nøje, da familiens ære afhænger af deres jomfruelighed ved indgåelse af ægteskab og ærbare adfærd gennem hele livet. I mange traditionelle kulturer optræder kvinder tildækket, når de opholder sig uden for hjemmet, idet sløret symboliserer ærbarehed. Gør de ikke det, regnes de for at være æreløse eller, som mange danske unge mænd med indvandrerbaggrund kalder dem: Ludere.⁴³⁾ Bruger man en sådan definition, så falder danske kvinder i kategorien ludere: De klæder sig ikke ærbart i traditionel forstand, de opholder sig i det offentlige rum uden ledsagelse, de udlever deres seksualitet uden for ægteskabet, er ligeglade med jomfruelighed og traditionelle æresbegreber, skifter kæreste som det passer dem, samlever med mænd uden at være gift og accepterer ikke en underordnet rolle i forhold til mænd. Mange uledsagede flygtningedrenge oplever et kulturшок ved mødet med danske kvinder. I starten kan de være forlegne, rødme og slå blikket ned⁴⁴⁾, men i flok kan nogle af dem begå handlinger, som for danske kvinder er sexchikane. Herudover accepterer kun få danskere chikane af homoseksuelle, hvorimod homoseksualitet i mange traditionelle kulturer ses som en dødssynd.

Går man til læge i Danmark, risikerer man at skulle klæde sig af foran en person af det modsatte køn, hvilket er uacceptabelt i mange traditionelle kulturer. Danske skoler leverer seksualoplysning og danskere kan tale om onani, abort, menstruation, kondomer og kønssygdomme uden blusel. De fleste uledsagede flygtningedrenge har derimod aldrig fået saglig seksualoplysning. For at undgå kulturelt betingede misforståelser og forebygge at traditionelle myter og fordomme kommer til at præge deres adfærd, er det nødvendigt at forklare dem, hvordan forholdet mellem kønnene er i Danmark. Det er meget vigtigt for uledsagede flygtningeunges integration i det danske samfund, at de kender både love og uskrevne regler på dette område. Mange har desuden brug for oplysning om seksualitetens biologi og om kønssygdomme, graviditet og seksuelle minoriteter. Da man regner med at cirka 10 % i en befolkning er homoseksuelle, må man som pædagog være opmærksom på, at homoseksualitet også optræder blandt uledsagede flygtningeunge, selv om dette ofte er langt mere tabubelagt end vi er vant til. Samtaler om seksualitet bør i starten foregå under

fire øjne, da de i traditionelle kulturer er omgærdet med megen skam og forlegenhed. Senere kan man tale om seksualitet i mindre grupper, da man her kan få interessante diskussioner af synet på kvinder og seksuelle minoriteter i forskellige kulturer, og myter og fordomme kan blive luftet og gennemarbejdet. I mange traditionelle kulturer ville det blive anset som alvorlig respektløshed at tale med en person af det modsatte køn om seksualitet. Jeg vil derfor anbefale at man sørger for, at pædagoger af samme køn som de unge gennemfører sådanne samtaler.

I sommeren 2016 omtalte nyhedsmediernes enkelte episoder, hvor uledsagede flygtningedrenge havde begået mere eller mindre alvorlige seksuelle overgreb mod danske kvinder.⁴⁵⁾ De fleste af disse episoder er udtryk for kulturelt betingede misforståelser, som kan forebygges gennem samtaler om de meget store kulturelle forskelle i forholdet mellem kønnene, som de unge møder i Danmark. I få tilfælde er seksuelt uacceptabel adfærd dog udtryk for psykiske forstyrrelser: Nogle uledsagede flygtningedrenge har, før de kom til Danmark, været udsat for seksuelle overgreb eller seksuel udnyttelse, eller har måttet ernære sig ved homoseksuel prostitution. Andre har været brugt som børnesoldater og har oplevet uhyrligheder, også af seksuel art. Andre igen har været udsat for alvorligt omsorgssvigt eller har levet som gadebørn uden voksnes beskyttelse. Enkelte er egentligt psykisk syge. Sådanne unge har brug for særlig behandling for at overvinde traumer, som kommer til udtryk gennem adfærd, hvor de udsætter andre for noget, de selv har været udsat for. Hos andre er det en generel ophobning af frustration pga. traumer, savn efter familien, angst for fremtiden og mangel på relevant omsorg og stabil voksenkontakt i det nye land, som kommer til udtryk gennem seksuelt uacceptabel adfærd. Hvis seksualoplysende samtaler ikke kan forebygge eller forhindre seksuelt forstyrret adfærd, må man derfor rådføre sig med en psykolog eller psykiater med kendskab både til unges seksualitet og tværkulturelle forhold.

Traditionel kultur, posttraumatisk stress og dansk skolegang

På det uddannelsesmæssige område er uledsagede flygtningeunges niveau og personlige forudsætninger meget forskellige. Nogle har gået i en god skole og ligger fagligt på et niveau, der svarer til et dansk gymnasium. Andre er analfabeter, mens de fleste ligger et sted herimellem. Uledsagede flygtningeunge

har brug for at lære dansk, men også her er deres forudsætninger forskellige: Jo flere sprog, man kan i forvejen, jo lettere er det at indlære nye sprog. Har man hjemme lært det latinske alfabet og haft fx engelsk i skolen, så er det lettere at lære dansk, end hvis man har et modersmål med en anden sprogstamme og et andet bogstavsystem end de europæiske sprog. Nogle uledsagede flygtningeunge indlærer dansk bedst visuelt, dvs. gennem undervisning, der lægger vægt på skriftlighed, mens andre, måske især de yngste og de, der ikke har fået megen boglig undervisning hjemme, indlærer bedst auditivt, dvs. ved at høre dansk og selv prøve at tale dansk. Hvis en uledsaget flygtning ikke udvikler sit danske sprog så hurtigt som andre i samme situation, kan man overveje at lægge mindre vægt på skriftbaseret undervisning og sende den unge i praktik et sted, hvor al samtale foregår på dansk, gennem en del af skoletiden. Mange uledsagede flygtningeunge har hjemme været vant til at hjælpe til i familiens landbrug eller butik og kan have en del af deres identitet knyttet til at være gode til at arbejde. Sådanne unge kan reagere særdeles positivt på en arbejdspraktik, hvor de samtidig kan øve deres danske sprog.

Danskerne er ikke altid opmærksomme på, at skolelærere i traditionelle samfund oftest har en autoritær undervisningsstil og slår børnene:

En uledsaget flygtningedreng havde i hjemlandet gået på en skole, hvor man skulle vise læreren respekt ved at rejse sig op, når man blev hørt. Da han startede i dansk skole talte han ikke i timerne, med mindre læreren direkte spurgte ham om noget. Når det skete, rejste han sig straks op, svarede på spørgsmålet og satte sig igen, hvilket fremkaldte et latterbrøl blandt klassekammeraterne og dyb skam hos drengen. Det tog flere måneder før denne adfærd, som var blevet tæsket ind i ham, ophørte.

Det kan tage tid for de unge at tilpasse sig til danske læreres antiautoritære stil, de er ikke vant til at blive spurgt om, hvad de har lyst til at lave i skolen eller være på fornavn med læreren. Alle de uledsagede unge, jeg har talt med, var glade for den danske skole, men nogle udfordrer frihedens grænser og kan have brug for samtaler om den skolemæssige kulturforskell.

De unges faglige ambitioner og motivation for at lære kan være meget forskellige: Når man spørger uledsagede flygtningeunge, hvad de gerne vil være,

når de bliver voksne, nævner mange advokat, læge eller ingeniør, fordi sådanne meget respekterede og vellønnede fag i traditionelle samfund øger familiens ære. Danske pædagoger kan have lavere uddannelsesmæssige ambitioner på de unges vegne end de unge selv, fordi man tænker på dem som ofre og har så stærke ønsker om at beskytte dem mod skuffelser og psykisk pres, at man ikke vil udsætte dem for de krav, en uddannelse stiller.⁴⁶⁾ Man må her igen huske på, at uledsagede flygtningeunge er meget forskellige og at nogle, på trods af sprogproblemer, kulturforskelle og posttraumatisk stress, har personlig kapacitet til at gennemføre uddannelse på både gymnasie- og universitetsniveau.

På det uddannelsesmæssige område bør man sørge for, at de unge får så meget indflydelse som muligt på beslutninger, der kommer til at få vidtrækkende betydning for deres fremtid. Brug tid på at identificere deres personlige ressourcer og ønsker for fremtidig uddannelse og arbejde ved at tale om, hvad de godt kunne lide at lave hjemme, hvilke skolefag, de var bedst til og hvilke former for arbejde, de har erfaring med. Nogle dages praktik i gymnasiet eller en teknisk skole kan være vigtige led i beslutningsprocessen, fordi de unge konkret kan opleve, hvad det vil sige at gå på en dansk ungdomsuddannelse.

Norsk forskning i de overlevendes skolepræstation efter terrorangrebet på Utøya i sommerferien 2011 tyder på, at unges skoleniveau kan være lavere de første par år efter traumatisering, sammenlignet med deres præstationer før traumatet. Herefter bedres præstationen i takt med at posttraumatisk stress aftager. De overlevende fra Utøya-massakren fortsatte typisk på de skoler, de gik på før angrebet og deres karakterer blev brugt som mål for skolepræstationen før og efter hændelsen.^{47, 48, 49)} Intelligente og dygtige uledsagede flygtningeunge, der har været vant til at være bedst i klassen, kan have svært ved at forstå og acceptere at deres skolepræstation er lavere i tiden efter traumatet, og har brug for forklaring. Generelt bør man tilpasse skoletilbuddet til den enkelte unges niveau og intellektuelle forudsætninger frem for at give alle uledsagede flygtningeunge samme tilbud.

Efterværn

Jeg har tidligere omtalt at social isolation kan udløse eller øge posttraumatisk stress og medføre så stærk ensomhedsfølelse, at det kan blive starten på en depression. Når uledsagede flygtningeunge fylder 18 år, flyttes de ofte fra en boenhed, hvor de har levet sam-

men med andre unge med omsorgsfulde pædagoger til rådighed, til en ensom ungdomsbolig. Her kan de føle sig meget mere alene i verden end deres danske naboer, som kan tage hjem til familien, hvis de savner lidt omsorg, mangler penge sidst på måneden, er syge eller skal have vasket tøj. Jeg har set flere eksempler på at overgangen fra uledsaget flygtningebarn til voksen flygtning kan være særdeles voldsom. Her er et par eksempler:

1.

Læreren på en sprogskole bemærker at en elev har dybe sår på overarmen. Det viser sig at den unge mand har skåret sig med et barberblad. Han kan ikke forklare hvorfor han har gjort det, men siger at han aldrig tidligere har skåret i sig selv og at sårene gør mindre ondt end den smerte, han har indeni. Det viser sig at den unge mand har været på et børne-asyllcenter sammen med sin yngre søster. Da han fyldte 18 år, fik han opholdstilladelse i kommunen, som gav ham en ungdomsbolig. Søsteren blev anbragt på et opholdssted for uledsagede flygtningebørn i samme kommune, men de to søskende, som var meget knyttede til hinanden, boede nu hver for sig. Den unge mand var forfærdelig ensom i sin lejlighed. Han havde ingen sociale kontakter uden for sprogskolen og kendte ingen i lokalområdet. Når han kom hjem om eftermiddagen, var han alene med sine triste tanker indtil næste morgen. Han havde været til psykologscreening på børne-asyllcentret, hvor man var opmærksom på at han havde det svært psykisk, men denne information var ikke blevet videregivet til kommunen.

2.

En ung pige havde været på et bosted for uledsagede flygtningeunge i to år, hvor man havde oplevet hende som en psykisk stærk overlever. Hun var glad, sød og positiv, det var hende, de andre unge kom til, når de var kede af det, hun var fuld af overskud, trøstede yngre børn når de længtes efter deres mødre, hjalp med det huslige arbejde, passede sin skole og tog initiativ til fælles aktiviteter. Pædagogerne var helt trygge ved at sende hende ud i et kollegieværelse, da hun blev 18 år. Kort efter flytningen havde hun dog flere selvmordsforsøg og mange psykosomatiske klager. Hun var deprimeret, kom sjældent i skole og følte at man havde smidt hende ud, at man var vred på hende og at ingen holdt af hende. Hun følte sig svigtet af pædagogerne, som hun havde knyttet sig til på bostedet og mistede tilliden til at man ville hende det godt. Hun sagde at hun aldrig ville knytte sig til nogen igen, for det gjorde alt for ondt når relationen blev brudt. Det viste sig at hun som 14-årig havde været fængslet og pisket. Dette var beskrevet

vet i papirerne fra asylcentret, men ingen i kommunen havde spurgt til posttraumatisk stress og hun kom fra en kultur, hvor piger forventes at sprede glæde, hjælpe andre og holde private følelser for sig selv. Så længe hun havde haft en tryk, familieagtig ramme på bostedet, havde hun holdt sig beskæftiget med forskellige gøremål og følt sig støttet af pædagogerne. Hun havde påtaget sig rollen som den ansvarlige storesøster, som hun også havde haft derhjemme, og havde ikke belemret andre med de mareridt og flash back oplevelser af torturen, som holdt hende vågen om natten. Da hun kom til at bo alene, intensiveredes flash back oplevelserne, hun havde mareridt hver nat, fik ikke sovet nok, mistede appetitten, drak for lidt vand, blev for tynd og mærkede derfor forskellige kropslige signaler på sult og tørst, som hun tolkede som alvorlige sygdomssymptomer. Dette gjorde hende bange og fik hende til ofte at opsøge lægevagten. Her følte hun sig ydmyget, fordi man ikke fandt egentlige sygdomstegn og blot sendte hende hjem med besked om at drikke mere vand. Hun var stærkt plaget af posttraumatisk stress, som ingen tidligere havde bemærket og som hun ikke selv havde gjort opmærksom på. Tabet af det familieagtige fællesskab og den veldefinerede sociale rolle på bostedet, som havde holdt hende oppe psykisk, var pludselig væk og hun kunne ikke honorere de forventninger, man i Danmark har til en voksen kvinde. Bortset fra perioden i fængslet havde hun aldrig været alene i længere tid og ensomheden på kollegiet virkede retraumatiserende på hende.

Hvis man medtænker den traditionelle familiestruktur, som uledsagede flygtningeunge ofte er opvokset i, så er en ensom ungdomsbolig ikke altid den bedste løsning for en 18-årig, som fra den ene dag til den anden er ophørt med at være et anbragt barn og nu skal være voksen og klare sig selv. Måske burde man oprette bofællesskaber til tidligere uledsagede flygtningeunge, der har brug for det - evt. sammen med velfungerende danske unge, der mangler et sted at bo - mhp. at undgå dyb ensomhed, social isolation og retraumatisering. Også når man planlægger starten af uledsagede flygtningeunges voksne liv er det vigtigt at have betydningen af traditionel kultur og posttraumatisk stress med i overvejelserne.

Talli Ungar Felding er autoriseret psykolog, cand. psych., godkendt af Dansk Psykologforening som specialist og supervisor i psykoterapi.

Betegnelsen "uledsaget mindreårig flygtning" dækker børn og unge under 18 år, som ankommer til modtagerlandet uden deres forældre. De kan dog være ledsaget af andre voksne, som de er beslægtet med, fx en tante eller en grandfætter. Uledsagede mindreårige flygtninge er omfattet af FNs børnekonvention, som betyder at det er langt sværere at udvise dem end at udvise voksne flygtninge. Ifølge konventionen har modtagerlandet nemlig pligt til at varetage barnets tarv og sikre barnet den beskyttelse og omsorg, der er nødvendig for dets overlevelse og trivsel. Uledsagede flygtningebørn har ret til samme standard i beskyttelse, tryghed, sundhed, udvikling, undervisning og omsorg, som andre børn i modtagerlandet.

I 2011 ændrede Danmark udlændingelovgivningen, således at uledsagede flygtningeunge nu kan udvises, når de fylder 18 år og ikke længere er beskyttet af FNs børnekonvention.

Der er to faser i den danske asylproces, en statslig og en kommunal. Først kommer uledsagede flygtningeunge på et flygtningecenter, som drives af staten med fx Røde Kors eller en kommune som aktør. Når deres forhold er blevet undersøgt, tildeles de opholdstilladelse i en bestemt kommune, som får ansvaret for dem indtil de fylder 18. Kommunen kan vælge at sætte dem i familiepleje eller på et opholdssted.

I den første asylfase kan flygtningecentret vurdere, at en ung, fx pga. traumatisering, ikke har godt af den uro, som ofte optræder blandt de voksne flygtninge, eller at han har brug for mere omsorg end flygtningecentret kan levere. I så fald kan den unge blive anbragt på et særligt børne-flygtningecenter eller på en døgninstitution, som også bruges til danske unge. En sådan anbringelse foregår på statens regning indtil den unge får opholdstilladelse i en kommune. Kommunen kan enten lade den unge forblive på døgninstitutionen og betale for det, eller flytte den unge til en af kommunens egne institutioner eller plejefamilier. Flygtningecentre bliver oprettet og nedlagt afhængigt af, hvor mange flygtninge, der kommer til landet.

Alle kommuner har pligt til at modtage et vist antal flygtninge efter et kvotesystem. Nogle kommuner specialiserer sig i bestemte typer af flygtninge. Roskilde Kommune har fx specialiseret sig i uledsagede flygtningeunge og har i samarbejde med RUC dokumenteret deres arbejde gennem forskning. Kommunerne kan eksperimentere med forskellige boformer til uledsagede flygtningeunge. Det er meget forskelligt fra kommune til kommune, hvad og hvor meget man gør for uledsagede flygtningeunge.

LITTERATURLISTE:

- Abdullah, T. & Brown, T.L. (2011): Mental Illness Stigma and Ethnocultural Beliefs, Values, and Norms: An Integrative Review. *Clinical Psychology Review* 31, 934–948
- American Psychiatric Association (2013): *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5. Edition (DSM-5)*. American Psychiatric Publishing, Washington DC
- Elsass, P. (2003): *Håndbog i kulturpsykologi*. Gyldendal, København
- Freud, S. (1990): *Kærlighedslivets psykologi. En illusions fremtid*. Reitzel, København
- Frugård Strøm, I., Schultz, J.H., Wentzel-Larsen, T. & Dyb, G. (2016): School performance after experiencing trauma: a longitudinal study of school functioning in survivors of the Utøya shootings in 2011. *European Journal of Psychotraumatology* 2016, 7: 31359 - <http://dx.doi.org/10.3402/ejpt.v7.31359>
- Green, E.G.T., Deschamps, J. & Paez, D. (2005): Variation of Individualism and Collectivism within and between 20 Countries: A Typological Analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36, s. 321–339
- Jobson, L. & O’Kearney, R. (2008): Cultural Differences in Personal Identity in Post-Traumatic Stress Disorder. *British Journal of Clinical Psychology* 47, s. 95–109
- Johnson, H. & Thompson, A. (2008): The development and maintenance of post-traumatic stress disorder (PTSD) in civilian adult survivors of war trauma and torture: A review. *Clinical Psychology Review* 28, 36–47
- Khader, N. (2002): *Ære og skam. Det islamiske familie- og livsmønster i Danmark og Mellemøsten*. Borgen, København
- Kienzler, H. (2008): Debating war-trauma and post-traumatic stress disorder (PTSD) in an interdisciplinary arena. *Social Science & Medicine* 67, s. 218–227
- Malacinski, L. (2016): Søn af et offer. *Weekendavisen*, 19. februar 2016, Sektion 1, Side 1
- Osterman, L.L. & Brown, R.P. (2011): Culture of Honor and Violence against the Self. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 37, s. 1611–1623
- Rogel, R. (2016): *Understanding the psycho-social effects of trauma*. Seminar, Stockholm 6.3.2016
- Røkholt, E. G., Schultz, J-H & Langballe, Å (2016): Negotiating a new day: parents’ contributions to supporting students’ school functioning after exposure to trauma. *Psychology Research and Behavior Management*, 9, 81–93. doi:10.2147/PRBM.S97229
- Schultz, J.H., & Langballe, Å (2016): Læringsamtalen – læreren som ressurs for traumatiserte elever. I Øverlien, C., Hauge, M.I. & Schultz, J.H. (Red.) *Barn, vold og traumer. Møter med unge i utsatte livssituasjoner*. (s. 220–236). Universitetsforlaget
- Shishegar, S., Gholizadeh, L., DiGiacomo, M, Green, A. & Davidson, P.M. (2016): Health and Socio-Cultural Experiences of Refugee Women: An Integrative Review. *J Immigrant Minority Health*, DOI 10.1007/s10903-016-0379-1. Springer Science+Business Media New York
- Sommer, D. (2011): Resiliens. Forskning, begreber, modeller. *Psyke & Logos*, 2011, 32, s. 372–394
- Suh, E. M. (2000): Self, the Hyphen between Culture and Subjective Well-Being. I Diener E. & Suh E. M. (red.): *Culture and Subjective Well-Being*, s. 63–86. MIT Press, London
- Summerfield, D. (2004): Cross-Cultural Perspectives on the Medicalization of Human Suffering. I Rossen, G.M. (red.): *Posttraumatic Stress Disorder: Issues and Controversies*, s. 233–246. Wiley, West Sussex, United Kingdom
- Tsai, J.L., Knutson, B. & Fung H.H. (2006): Cultural variation in affect valuation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90
- Ungar Felding, T. (2001): Kulturelle særtræk eller psykopatologi. Offentlige myndigheders vanskeligheder med at hjælpe unge piger fra indvandrerfamilier. *Matrix* 2001; 18: 229–266
- Ungar Felding, T. (2005): Krimelle indvandrerdreng, psykologisk set. En gennemgang af psykologiske undersøgelser af 14 drenge i 13–16 års alderen og af socialforvaltningens håndtering af sagerne. *Psyke & Logos* 2005; 26: 221–257
- Wang, Q. (2001): Culture Effects on Adults’ Earliest Childhood Recollection and Self-Description: Implications for the Relation between Memory and the Self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 220–233
- Weitling, A.J., Olsson, A. og Weitling, P. (2016): Uledsagede flygtningebørn og maden fra hjemlandet som metode. <http://www.dp.dk/p-psykologernes-fagmagasin/fagartikler-psykologi-viden/uledsagede-flygtningeboern-og-maden-fra-hjemlandet-som-metode/>
- Aakjær, J. (1911): *Frederik Tapbjergs plovgilde. Udvalgte fortællinger*. Gyldendal, København

NOTER:

- Desværre findes der døgninstitutioner i Danmark, som anvender magt i forhold til børn og unge med ADHD og andre former for uadængerende adfærd i langt højere grad end de fleste lignende institutioner. Ifølge min erfaring skyldes dette ofte magtesløshed fra medarbejdernes side, pga. enten mangel på viden om problematikken, mangel på kyndig supervision eller personalemangel.
- Se s. 15.
- Jf. faktaboks om asylprocessen s. 21.
- Ungar Felding, T. (2001).
- Ungar Felding, T. (2005).
- Abdullah, T. & Brown, T.L. (2011), s. 935.
- Elsass, P. (2003), s. 35.
- Tsai, J.L., Knutson, B. & Fung H.H. (2006).
- Jf. fx Jeppe Aakjærs noveller om livet på landet for cirka 100 år siden, fx Aakjær, J. (1911).
- Osterman, L.L. & Brown, R.P. (2011).
- Abdullah, T. & Brown, T.L. (2011).
- Khader, N. (2002).
- Abdullah, T. & Brown, T.L. (2011).
- Shishegar, S., Gholizadeh, L., DiGiacomo, M, Green, A. & Davidson, P.M. (2016).
- Et eksempel herpå er en medarbejder på et bosted for afghanske uledsagede drenge, som fik at vide af en tolk, at drengene indbyrdes omtalte ham som ”baba”, dvs. far.
- Fx kan de om en bofælle eller en ven sige: ”Han er som en bror for mig”.
- Jf. Ungar Felding, T. (2005).
- Johnson, H. & Thompson, A. (2007).
- Kienzler, H. (2008).
- American Psychiatric Association (2013).
- Shishegar, S., Gholizadeh, L., DiGiacomo, M, Green, A. & Davidson, P.M. (2016).
- Johnson, H. & Thompson, A. (2007).
- Kienzler, H. (2008).
- Green, E.G.T., Deschamps, J. & Paez, D. (2005).
- Summerfield, D. (2004).
- Green, E.G.T., Deschamps, J. & Paez, D. (2005).
- Jobson, L. & O’Kearney, R. (2008) .
- Wang, Q. (2001).
- Jobson, L. & O’Kearney, R. (2008) .
- Kienzler, H. (2008).
- Jobson, L. & O’Kearney, R. (2008).

32. Johnson, H. & Thompson, A. (2007).
33. Jf. Sommer, D. (2011).
34. Psykoedukation er undervisning af personer med psykiske symptomer i, hvad symptomerne kommer af og hvilken betydning, de har. Formålet med psykoedukation er at øge personens viden om sine symptomer, dels for at mindske angsten for, hvad det kan ende med, dels for at højne personens fornemmelse af selvkontrol, dels for at fremme personens bevidste problemløsningsstrategier.
35. Shishegar, S., Gholizadeh, L., DiGiacomo, M, Green, A. & Davidson, P.M. (2016).
36. Jf. s. 1, det tidligere omtalte eksempel, hvor en uledsaget flygtning blev udsat for magtanvendelse, fordi pædagogerne fejlagtigt tolkede hans posttraumatiske symptomer som udtryk for ADHD.
37. Beskrivelsen af begrebet resiliens bygger på Sommer, D. (2011).
38. Jf. s. 3, eksempel 1.
39. Sommer, D. (2011).
40. Jf. afsnittet "Efterværn" sidst i artiklen.
41. Min beskrivelse af begrebet "at bygge bro" er inspireret af Rogel, R. (2016).
42. Jf. fx et socialpædagogisk projekt, hvor hjemlandets mad bruges til at bygge bro mellem fortid og nutid: Weitling, A.J., Olsson, A. & Weitling, P. (2016).
43. Denne opdeling af kvinder adskiller sig ikke fra den luder/madonna forestilling, som også var fremtrædende i europæisk kultur indtil cirka 1960'erne, hvilket europæisk litteratur, psykologi og kunst rummer utallige eksempler på. Jf. blandt meget andet Edvard Munchs ikoniske maleri, *Madonna*, eller Sigmund Freuds tre små skrifter, "Om en særlig type af objektvalget hos manden" (1910h), "Om den mest almindelige devaluering i kærlighedslivet" (1912d) og "Jomfrueligheds-tabuet" (1918a). I Freud, S. (1990).
44. At slå blikket ned er i nogle traditionelle kulturer et udtryk for respekt.
45. Som tiden er gået, har det vist sig at de fleste af disse overgreb foregik på Langeland, hvor man på kort tid havde etableret et stort antal flygtningecentre med meget få kvalificerede medarbejdere. De uledsagede flygtninge fik netop ikke den socialpædagogiske indsats med omsorg, ro og tillidsfulde samtaler om forskelle mellem traditionel og moderne kultur, bl.a. på det seksuelle område, som jeg anbefaler. Som jeg forstår det i medierne oplyste, var de unge reelt udsat for psykisk omsorgssvigt, og nogle var udsat for seksuelle tilnærmelser fra personale, hvilket er ulovligt. Samtlige flygtningecentre på Langeland er nu blevet lukket.
46. Jf. Malacinski, L. (2016) Interview med Tarek Hussein, søn af palæstinensiske flygtninge, som ingen havde forventninger til. Hans far måtte kæmpe med velmenende socialarbejdere, som mente at han var for syg af PTSD, for at få lov til at uddanne sig. Faderen er i dag tandlæge og Hussein advarer mod at begå samme fejl med vore nye syriske flygtninge - at forvente for lidt af dem.
47. Frugård Strøm, I., Schultz, J.H., Wentzel-Larsen, T. & Dyb, G. (2016).
48. Røkholt, E. G., J. H. & Langballe, Å. (2016).
49. Schultz, J. H. & Langballe, Å. (2016).

